

Андрій Грубінко,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави
і права Тернопільського національного
економічного університету

БРИТАНСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО І БЕЗПЕКОВОГО ВИМІРУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПОЛІТИКО-ПРАВОВІЙ ДУМЦІ

Проаналізовано здобутки європейської науки у дослідженні історії участі Великої Британії у Спільній зовнішній політиці і політиці безпеки Європейського Союзу. Розглянуто публікації дослідників за трьома змістовними групами: 1) загальні праці з історії формування СЗППБ ЄС; 2) публікації з історії участі країни в європейській інтеграції як напрямку її європейської зовнішньої політики; 3) роботи, присвячені конкретно темі участі Великої Британії у СЗППБ ЄС. Констатовано, що проблематика участі Сполученого Королівства у Спільній зовнішній політиці та політиці безпеки Європейського Союзу увійшла до переліку тем дослідження європейських (в т.ч. британських) вчених, але залишається недостатньо розробленою, про що свідчить відсутність спеціальних монографій.

Ключові слова: Велика Британія, західна історіографія, ЄС, Спільна зовнішня політика і політика безпеки, Спільна політика безпеки та оборони.

Грубінко А.

Британская концепция внешнеполитического измерения и измерения безопасности евроинтеграции в европейской политико-правовой мысли

Проанализировано достижения европейской науки в исследовании истории участия Великобритании в Совместной внешней политике и политике безопасности Европейского Союза. Рассмотрено публикации исследователей по трем содержательным группам: 1) общие труды по истории формирования ОВПБ ЕС; 2) публикации по истории участия страны в европейской интеграции как направления ее европейской внешней политики; 3) работы, посвященные конкретно теме участия Великобритании в ОВПБ ЕС. Констатировано, что проблематика участия Соединенного Королевства в Совместной внешней политике и политике безопасности Европейского Союза вошла в перечень тем исследования европейских (в т.ч. британских) ученых, но остается недостаточно разработанной, о чем свидетельствует отсутствие специальных монографий.

Ключевые слова: Великобритания, западная историография, ЕС, Общая внешняя политика и политика безопасности, Общая политика безопасности и обороны.

Hrubinko A.

Great Britain in European Foreign and Security Policy: review of western historiography

The article analyzes the achievements of Western historical science in research of the problem of Britain's participation in the European Union's Common Foreign and Security Policy. The author classified scientific publications into three groups: 1) general works on the history of formation the EU's CFSP; 2) publications on the history of participation the United Kingdom in European integration as a direction of European foreign policy of the state; 3) works, which devoted specifically to the topic of British participation in European foreign and security policy. It was stated that the United Kingdom's participation in the Common Foreign and Security Policy of the European Union was included in the list topics of research of European (including British) scientists, but remains poorly developed.

Keywords: Great Britain, Western historiography, European Union, Common Foreign and Security Policy, Common Security and Defense Policy.

Актуальність статті та постановка наукової проблеми. Розвиток Європейського Союзу як новітньої форми європейських інтеграційних процесів став популярним об'єктом досліджень багатьох вчених різних країн Європи та за її межами – численних представників провідних наукових шкіл, державних структур і недержавних аналітичних центрів Євросоюзу і США. Невід'ємною складовою цього процесу став політичний вимір ЄС як суб'єкта міжнародних відносин, регіональної та світової системи безпеки. При цьому специфічною проблемою у вивченні історії зовнішньополітичного і безпекового сегмента ЄС стала участь Великої Британії в його формуванні. З огляду на актуальність вивчення історичного досвіду участі королівства у Спільній зовнішній політиці і політиці безпеки (далі – СЗППБ) Євросоюзу в умовах

© Андрій Грубінко, 2017

процесу виходу країни з об'єднання постає необхідність проаналізувати наукові напрацювання західних дослідників зазначеної проблематики.

Мета статті – проаналізувати здобуток європейських дослідників у вивченні проблеми розвитку європейської зовнішньої та безпекової політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В системі історичної науки країн Західної Європи окремі комплексні дослідження історіографії проблеми участі Великої Британії у СЗППБ ЄС не проводилися. Наявні лише побіжні історіографічні замітки у працях П. Вільямса [1], А. Гіддеса [2], Р. Купера [3], ряду інших авторів, які містять вказівки на основні роботи провідних дослідників загальних проблем європейської політики Великої Британії, її участі в ЄС та СЗППБ. В російській та українській історіографії також відсутні окремі праці, присвячені західній історіографії означеної наукової проблеми, що актуалізує потребу в окремому дослідженні заявленого предмета публікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Науковий доробок західних дослідників вказаної проблематики за змістовим критерієм варто поділити на такі групи: 1) праці з історії формування зовнішньої політики, політики безпеки та оборони ЄС; 2) публікації з історії зовнішньої політики Великої Британії та участі країни в європейській інтеграції; 3) дослідження участі Великої Британії у СЗППБ ЄС.

При аналізі британської історіографії проблеми необхідно врахувати ідеологічні та партійно-політичні уподобання окремих авторів і дослідницьких центрів, які напрями вплинули на сприйняття і трактування євроінтеграційної тематики, участі Великої Британії у процесах регіональної інтеграції. Це пояснюється історично суперечливим ставленням до них британського суспільства. Британія відома специфічним сприйняттям регіональної інтеграції, яке отримало популярну назву «євроскептицизм». Тому публікації її дослідників часто відображають суб'єктивне сприйняття проблематики, яке можна трактувати як «єврооптимістичне» або «євроскептичне».

Серед праць британських дослідників з питань євроінтеграційних процесів, ЄС і СЗППБ насамперед привертає увагу фундаментальна монографія Ф. Кемерона, в якій висвітлено питання історії СЗППБ до прийняття Конституційного договору ЄС [4]. Проаналізовано особливості військової складової об'єднання, процесу розширення і «політики сусідства», відносин ЄС з США, державами Балкан, Туреччиною, країнами Азії та Африки, миротворчої діяльності Союзу. Вагомий вклад у вивчення міжнародних відносин здійснили співробітники недержавних аналітичних центрів. Провідною аналітичною британською недержавною структурою у сфері дослідження євроінтеграції став «Центр європейських реформ» (Centre for European Reform), очолюваний Ч. Грантом. Серед його публікацій наявне дослідження, присвячене історії зовнішньої політики Євросоюзу [5].

Відзначимо доробок дослідників загальної історії участі Великої Британії в регіональній інтеграції. Серед них виділимо публікації, присвячені історії взаємин держави з Європейським Співтовариством до 1990-х років. До таких віднесемо монографії Д. Чайлдза [6] і Д. Рейнольдса [7], присвячені аналізу політичній історії і зовнішньої політики Великої Британії др. пол. ХХ – поч. ХХІ ст. Монографії Дж. Стефена [8], А. Гіддеса [2] висвітлюють проблеми відносин держави з Євроспільнотою новітнього періоду. Історична розвідка Х. Воллес присвячена 40-й річниці членства королівства в ЄЕС/ЄС. Наголошено на його контрверсійності [9].

Окрему підгрупу історіографії складають праці, присвячені аналізу європейської політики британських урядів конкретного періоду і ролі прем'єр-міністра. Серед досліджень періоду уряду Дж. Мейджора відзначимо публікації офіційного біографа прем'єр-міністра А. Селдона і представника євроскептичного «мозкового центру» «The Bruges Group» М. Холмса [10]. Д. Каванаг з проєвропейських позицій висвітлив результати роботи уряду консерваторів у 1990–1997 рр. [11].

Значну увагу британські історики приділили періоду правління урядів Т. Блера (1997–2007 рр.), упродовж якого участь Великої Британії в євроінтеграції зазнала активізації. Найбільш відомими публікаціями стали колективні монографії за редакцією А. Селдона і Д. Каванага [12], в яких представлено широкий спектр проблем партійно-політичного виміру євроінтеграції в програмах і діях правлячої та опозиційної партій. Дослідження зовнішньої політики «нових лейбористів» у 1997–2005 рр. запропонував П. Вільямс [1]. В монографії Ч. Гранта подано аналіз трансформації політики Великої Британії щодо участі в СЗППБ ЄС в контексті взаємин з Францією і ФРН [13]. Офіційний підхід до аналізу історії британської зовнішньої політики у відносинах з США та ЄС у 1997–2008 рр. представили Дж. Ланн, В. Міллер і Б. Сміт [14]. Велика частина публікацій стосується європейської політики консерваторів періоду правління Д. Кемерона. Стаття К. Хюджес містить критику європейської політики уряду, яка призвела до мінімізації впливу держави в ЄС, немислимого навіть у часи М. Тетчер [15]. Тому вимоги Д. Кемерона з реформування Союзу були приречені на невдачу.

Публікація Т. Олівера містить прогностичні оцінки наслідків виходу Британії з ЄС для самої країни, об'єднання, НАТО і європейської безпеки з урахуванням попереднього досвіду членства в Співтоваристві [16]. На думку Дж. Аске, вихід з ЄС посилює тенденцію останніх півстоліття – неухильне зменшення міжнародного впливу Сполученого Королівства [17]. С. Джонстон на основі аналізу участі Британії в СЗППБ запропонував прогноз розвитку цього напрямку функціонування ЄС після «Brexit» [18].

Окрему підгрупу першої групи британської історіографії складають наукові праці з історії англо-американських відносин. Зокрема, С. Слоан проаналізував позицію США щодо формування ЄПБО у 1990-х рр. [19]. Монографія Дж. Дамбрела висвітлює ставлення Вашингтона до європейської інтеграції та ролі в ній Великої Британії [20]. Дослідженню цієї проблеми також приділив увагу А. Кір [21]. Британські дослідники розмірковували над актуальною для держави проблемою вибору між Америкою і Європою. Зокрема, П. Харріс обґрунтував необхідність синергетичного поєднання зусиль британської дипломатії на американському і європейському напрямках зовнішньої політики без їх протиставлення чи вибору між ними [22]. Дж. Демпіс розкритикувала «особливі відносини» Британії з США як нереалістичні і такі, що мають негативні наслідки для британської зовнішньої політики [23].

Проблема розвитку СЗППБ ЄС та участі Великої Британії у цьому процесі стала окремим предметом дослідження британських вчених. Розглядаючи наявні публікації згідно з критерієм хронологічної послідовності висвітлюваних питань, відзначимо працю А. Дейтон, в якій представлено аналіз новітньої британської стратегії європейської політики, позиції керівництва держави щодо фіксації СЗППБ ЄС під час підготовки Маастрихтського договору [24]. З огляду на важливість дослідження причин виходу Британії з ЄС привертають увагу публікації аналітиків, що містять історичні та прогностичні оцінки впливу «Brexit» на розвиток СЗППБ. В статті Р. Балфур розглянуто вихід королівства з Євросоюзу з огляду на можливості збереження СЗППБ у чинному форматі [25]. Брошура співробітників «Центру європейських реформ» містить міркування щодо наслідків «Brexit» у різних сферах [26].

Європейські дослідники приділили значну увагу проблемам СЗППБ. Серед публікацій 1990-х рр. відзначимо доповідь Р. Сіннотта, що містить результати дослідження громадської думки в країнах Західної Європи (в т.ч. Великої Британії) щодо політики безпеки, ролі НАТО і СЗППБ ЄС в регіональній безпеці [27]. Дослідження М. Арах присвячене історії розвитку механізмів Європейського політичного співробітництва і СЗППБ [28]. Історичні витоки, загальні тенденції та особливості становлення СЗППБ висвітлив Д. Дайнен [29]. Серед іншого знаходимо інформацію про позицію керівництва Великої Британії різних періодів. У колективній монографії за редакцією Ф. Бінді представлено серію досліджень італійських вчених, присвячених історії становлення і розвитку зовнішньої політики та військових механізмів Євросоюзу [30]. Політика сусідства і розширення ЄС розглядаються як окремі, важливі та взаємопов'язані напрями СЗППБ. Окрему увагу європейські дослідники приділили становленню ЄПБО ЄС. Оновлений варіант аналізу вказаних проблем запропонувала група авторів колективного дослідження під егідою аналітичного центру «Fride» [31]. Однією з найновіших публікацій з історії євроінтеграції, в якій висвітлені питання її зовнішньополітичного виміру, є монографія В. Лота [32].

Провідні напрацювання з проблематики європейської військово-політичної інтеграції належать співробітникам Інституту досліджень безпеки Європейського Союзу в Парижі. Колективна публікація, присвячена аналізу розвитку ЄПБО у перші п'ять років її реального функціонування, містить значний фактологічний та аналітичний матеріал, який ґрунтовно висвітлює початковий період становлення ЄС як оперативної військової організації [33]. У 2009 р. Інститут оприлюднив фундаментальну доповідь до 10-річчя ЄПБО/СПБО, яка стала офіційним варіантом історії цього напрямку функціонування Євросоюзу [34].

Дослідження історії європейської політики Великої Британії та участі держави в європейській політичній інтеграції представляють окрему підгрупу європейської континентальної історіографії регіональної інтеграції. До неї віднесемо публікацію данського дослідника Х. Ларсена [35]. Б. Перісіч ретроспективно розглянула історію відносин Британії з Європою від повоєнних років до завершення правління «нових лейбористів» як історію «особливих відносин» [36]. Ян Девідсон проаналізував особливості політики Т. Блера щодо реалізації ідеї європейської політичної інтеграції [37]. За його висновками, Т. Блер був противником надмірної інтеграції, а посилення участі у СЗППБ стало ситуативним явищем на фоні слідування у фарватері військової політики США.

В публікаціях європейських дослідників проблем участі Великої Британії у СЗППБ ЄС домінують питання безпеки та оборони. В монографії Д. Петерса розглянуто позиції та роль Великої Британії у формуванні цього напрямку функціонування ЄС у 90-х рр. ХХ ст. [38]. Прослідковано зміну ставлення її керівництва до безпекових ресурсів Союзу. У статті С. Біскопа проблема участі королівства в розвитку ЄПБО/СПБО роз-

глядається в контексті можливості лідерства держави в об'єднанні. Сутність концепції автора виражена в головній гіпотезі, сформульованій у першому реченні публікації: «Проблема європейської оборони в тому, що вона не може функціонувати зі Сполученим Королівством, але не може функціонувати і без нього» [39].

Висновки. Дослідження тематики європейської політичної інтеграції, історичних витоків, формування і розвитку СЗППБ ЄС та особливостей участі Великої Британії у цих процесах стали невід'ємною частиною західної історіографії. Найбільшу увагу цим проблемам приділили європейські континентальні та британські вчені. Дослідження внеску Сполученого Королівства у СЗППБ ЄС висвітлюється в їх публікаціях як невід'ємна частина європейських інтеграційних процесів, функціонування Співтовариства та зовнішньої політики країни. В британській історіографії помітне протистояння «евроскептичної» та «єврооптимістичної» («проєвропейської») течій, представники яких з відмінних позицій трактують сутність і завдання участі країни в інтеграційних процесах. В усіх групах історіографії перевага надається дослідженню історії військово-політичної співпраці в ЄС.

Констатуємо недостатній рівень висвітлення проблематики розвитку СЗППБ та участі в ній Великої Британії у період правління консерваторів (2010–2016 рр.). Малодослідженими залишаються проблеми історії становлення європейської дипломатії та зовнішньополітичної діяльності ЄС, не пов'язаної з військовими акціями. В західній історіографії також відсутнє комплексне дослідження монографічного рівня, яке б за змістом розкривало усі головні аспекти і напрями участі Великої Британії у СЗППБ ЄС. Усе зазначене свідчить, що досвід участі Великої Британії у розвитку СЗППБ ЄС є недостатньо вивченою і потребує проведення спеціального комплексного дослідження.

Список використаної літератури

1. Williams P. D. *British Foreign Policy under New Labour, 1997–2005* / P. D. Williams. – Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2005. – 263 p.
2. Geddes A. *The European Union and British Politics* / A. Geddes. – Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2003. – 272 p.
3. Cooper R. *Britain and Europe* / R. Cooper // *International Affairs*. – 2012. – № 88. – Vol. 6. – Pp. 1191–1203.
4. Cameron F. *An Introduction to European Foreign Policy* / F. Cameron. – London and New York : Routledge, 2007. – 255 p.
5. Grant Ch. *Strength in numbers Europe's foreign and defence policy* / Ch. Grant. – London : Centre for European Reform, Report, 06 September 1996. – 59 p.
6. Childs D. *Britain Since 1945: A Political History* / D. Childs; fifth edition. – London and New York : Routledge, 2001. – 374 p.
7. Reynolds D. *Britannia Overruled: British Policy and World Power in the 20th century* / D. Reynolds. – London : Routledge, 2013. – 378 p.
8. Stephen G. *An Awkward Partner. Britain in the European Community* / G. Stephen; [third edition.]. – Oxford, 1998.
9. Wallace H. *The UK: 40 Years of EU Membership* / H. Wallace // *Journal of Contemporary European Research*. – 2012. – Volume 8. – Issue 4. – Pp. 531–546.
10. Holmes M. *John Major and Europe: The Failure of a Policy 1990-7* / M. Holmes // *The Bruges Group*. – Occasional Paper. – 1 May 1997. – № 28. URL: <http://www.brugesgroup.com/mediacentre/?article=75>.
11. Kavanagh D. *John Major's political legacy* / D. Kavanagh // *Observatoire de la société britannique*. – 2009. – № 7. – Pp. 27–35.
12. *The Blair Effect 2001–5* / edited by A. Seldon and D. Kavanagh. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 483 p.; *Blair's Britain, 1997–2007* / edited by A. Seldon. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 690 p.
13. Grant Ch. *Can Britain lead in Europe?* / Ch. Grant. – London: Centre for European Reform. – 2002. – 90 p.
14. Lunn J., Miller V., Smith B. *British foreign policy since 1997* / J. Lunn, V. Miller, B. Smith // *House of Commons Library, Research Paper 09/56*, 23 June 2008. – 123 p.
15. Hughes K. *Britain and the EU – a sorry tale of collapsing influence and dishonest debate* [Електронний реєстр] / R. Hughes // *Friends of Europe*. – 21 Nov 2014. URL: <http://www.friendsofeurope.org/future-europe/britain-eu-sorry-tale-collapsing-influence-dishonest-debate/>.
16. Oliver T. *A European Union without the United Kingdom. The geopolitics of a British exit from the EU* / T. Oliver // *LSE Ideas*. – Strategic update 16.1. – February 2016. – 21 p.
17. Dempsey J. *Judy Asks: Is Britain Still a Foreign Policy Power?* / J. Dempsey // *Carnegie Europe*. – February 18, 2015. URL: <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=59100>.

18. Johnston S. *The EU's CSDP: an (objective) UK perspective* / S. Johnston // *European Geostrategy*. – 2016. – 27 March. URL: <http://www.europeangeostrategy.org/?s=UK>.
19. Sloan S. R. *The United States and European Defence* / S.R. Sloan. – Paris : Institute for Security Studies Western European Union. – April 2000. – Chaillot Paper 39–54 p.
20. Dumbrell J. *A Special Relationship Anglo-American Relations from the Cold War to Iraq* / J. Dumbrell; [2nd edition]. – Basingstoke: Palgrave Macmillan : Palgrave Macmillan, 2006. – 318 p.
21. Cyr I. Arthur. *Britain, Europe and the United States: change and continuity* / I. Arthur Cyr // *International Affairs*. – Oxford: The Royal Institute of International Affairs, 2012. – № 88:6. – P. 1315–1330.
22. Harris R. *Britain in the World: beyond Europe versus America* / R. Harris // *British American Security Information Council*. – November 25, 2013. URL: <http://www.basicint.org/blogs/2013/11/britain-world-beyond-europe-versus-america>.
23. Dempsey J. *Time for Britain to Turn to Europe* / J. Dempsey // *Carnegie Europe*. – September 2, 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=52818>.
24. Deighton A. *On the Cusp: Britain, Maastricht and European Security* / A. Deighton. – San Domenico: European University Institute, Robert Schuman Centre, 1997. – 22 p.
25. Balfour R. *Can the EU have a foreign and security policy without Britain? A grim and insular picture of the future* / European Policy Centre. – 18 January 2013. URL: http://www.epc.eu/pub_details.php?cat_id=13&pub_id=3238.
26. Bond I., Besch S., Gostyńska-Jakubowska A., Korteweg R., Mortera-Martinez C., Tilford. *Europe after Brexit Unleashed or undone?* / I. Bond, S. Besch, A. Gostyńska-Jakubowska, R. Korteweg, C. Mortera-Martinez, S. Tilford. – London: Centre for European Reform, April 2016. – 15 p.
27. Sinnott R. *European public opinion and security policy* / R. Sinnott. – Paris : Institute for Security Studies, July 1997. – 37 p.
28. Arah M. *Evropska Unija: Vizija političnega združevanja* / M. Arah. – Ljubljana : Arah Consulting, 1995. – 431 p.
29. Dinan D. *Ever Closer Union. An Introduction to European Integration* / D. Dinan; 4th ed. – London: Palgrave, 2010. – 619 p.
30. *The Foreign Policy of the European Union Assessing Europe's Role in the World* / ed. F. Bindi. – Washington : The Brookings Institution Press, 2010. – 369 p.
31. *Challenges for European Foreign Policy in 2013. Renewing the EU's role in the world* / ed. by G. Grevi and D. Keohane. – Madrid: FRIDE, 2013. – 109 p.
32. Loth W. *Building Europe: A History of European Unification* / W. Loth. – Duisburg : de Gruyter Oldenbourg, 2015. – 485 p.
33. *EU Security and Defence Policy. The first five years (1999-2004)* / ed. by N. Gnesotto. – Paris : European Union Institute for Security Studies, 2004. – 296 p.
34. *European Security and Defence Policy the first 10 years (1999-2009)* / ed. by G. Grevi, D. Helly and D. Keohane. – Paris : European Union Institute for Security Studies, 2009. – 448 p.
35. Larsen H. *British and Danish European Policies in the 1990s: A Discourse Approach* / H. Larsen // *European Journal of International Relations*. – 1999. – Vol. 5. – № 4. – Pp. 451–483.
36. Perisic B. *Britain and Europe: a History of Difficult Relations* / B. Perisic. – Berlin : Institute for Cultural Diplomacy, 2010. – 10 p.
37. Davidson I. *Blair's European Dilemma* // *Project Syndicate*. – 2005. – 9 May. URL: <http://www.project-syndicate.org/commentary/blair-s-european-dilemma/Russia>
38. Peters D. *Constrained Balancing: The EU's Security Policy* / D. Peters. – Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2010. – 264 p.
39. Biscop S. *The UK and European defence: leading or leaving* // *International Affairs*. – Oxford: The Royal Institute of International Affairs, 2012. – No88:6. – pp. 1297-1313.

References

1. Williams, P. D. (2005). *British Foreign Policy under New Labour, 1997–2005* Basingstoke : Palgrave Macmillan.
2. Geddes, A. (2003). *The European Union and British Politics*. Basingstoke : Palgrave Macmillan.
3. Cooper, R. (2012). *Britain and Europe*. *International Affairs*, 6, 1191–1203.
4. Cameron, F. (2007). *An Introduction to European Foreign Policy*. London & New York : Routledge.

5. Grant, Ch. (1996). *Strength in numbers Europe's foreign and defence policy*. London : Centre for European Reform.
6. Childs, D. (2001). *Britain Since 1945: A Political History*. London & New York : Routledge.
7. Reynolds, D. (2013). *Britannia Overruled: British Policy and World Power in the 20th century*. London: Routledge.
8. Stephen, G. (1998). *An Awkward Partner. Britain in the European Community*. Oxford: University Press.
9. Wallace, H. (2012). *The UK: 40 Years of EU Membership*. *Journal of Contemporary European Research*, 8, 531–546.
10. Holmes, M. (2014). *John Major and Europe: The Failure of a Policy 1990-7*. *The Bruges Group. Occasional Paper*, 28. Retrieved from <http://www.brugesgroup.com/mediacentre/?article=75>.
11. Kavanagh, D. (2009). *John Major's political legacy*. *Observatoire de la société britannique*, 7, 27–35.
12. Seldon, A., & Kavanagh, D. (2005). *The Blair Effect 2001–2005*. Cambridge: Cambridge University Press; SELDON, A. (2007). *Blair's Britain, 1997–2007*. Cambridge : Cambridge University Press.
13. Grant, Ch. (2002). *Can Britain lead in Europe?* London: Centre for European Reform.
14. Lunn, J., & Miller V., & Smith B. (2008). *British foreign policy since 1997*, House of Commons Library, Research Paper 09/56, 19–28.
15. Hughes, K. (2014). *Britain and the EU – a sorry tale of collapsing influence and dishonest debate*. *Friends of Europe*. Retrieved from <http://www.friendsofeurope.org/future-europe/britain-eu-sorry-tale-collapsing-influence-dishonest-debate/>.
16. Oliver, T. (2016). *A European Union without the United Kingdom. The geopolitics of a British exit from the EU*. *LSE Ideas*, 16, 21–29.
17. Dempsey, J. (2015). *Judy Asks: Is Britain Still a Foreign Policy Power?* *Europe*. Retrieved from <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=59100>.
18. Johnston, S. (2016). *The EU's CSDP: an (objective) UK perspective*. *European Geostrategy*. Available: <http://www.europeangeostrategy.org/?s=UK>.
19. Sloan, S. R. (2000). *The United States and European Defence*. Paris : Institute for Security Studies Western European Union.
20. Dumbrell, J. (2006). *A Special Relationship Anglo-American Relations from the Cold War to Iraq*. Basingstoke : Palgrave Macmillan.
21. Cyr, I. A. (2012). *Britain, Europe and the United States : change and continuity*. *International Affairs*, 6, 1315–1330.
22. Harris, R. (2013). *Britain in the World: beyond Europe versus America*. *British American Security Information Council*. Retrieved from <http://www.basicint.org/blogs/2013/11/britain-world-beyond-europe-versus-america>
23. Dempsey, J. (2013). *Time for Britain to Turn to Europe*. Brussels : Carnegie Europe. Retrieved from <http://carnegieeurope.eu/strategieurope/?fa=52818>
24. Deighton, A. (1997). *On the Cusp: Britain, Maastricht and European Security*. San Domenico : European University Institute, Robert Schuman Centre.
25. Balfour, R. (2013). *Can the EU have a foreign and security policy without Britain? A grim and insular picture of the future*. *European Policy Centre*. Retrieved from http://www.epc.eu/pub_details.php?cat_id=13&pub_id=3238.
26. Bond, I., et al (2016). *Europe after Brexit Unleashed or undone?* London: Centre for European Reform.
27. Sinnott, R. (1997). *European public opinion and security policy*. Paris: Institute for Security Studies.
28. Arah, M. (1995). *Evropska Unija: Vizija političnega združevanja*. Ljubljana : Arah Consulting.
29. Dinan, D. (2010). *Ever Closer Union. An Introduction to European Integration*. London : Palgrave.
30. Bindi, F. (2010). *The Foreign Policy of the European Union Assessing Europe's Role in the World*. Washington : The Brookings Institution Press.
31. Grevi, G., & Keohane D. (2013). *Challenges for European Foreign Policy in 2013. Renewing the EU's role in the world*. Madrid : FRIDE.
32. Loth, W. (2015). *Building Europe: A History of European Unification*. Duisburg : de Gruyter Oldenbourg.
33. Gnesotto, N. (2004). *EU Security and Defence Policy. The first five years (1999-2004)*. Paris: European Union Institute for Security Studies.
34. Grevi, G., & Helly D., & Keohane D. (2009) *European Security and Defence Policy the first 10 years (1999–2009)*. Paris : European Union Institute for Security Studies.
35. Larsen, H. (1999). *British and Danish European Policies in the 1990s: A Discourse Approach*. *European Journal of International Relations*, 5, 451–483.

36. *Perisic, B. (2010). Britain and Europe: a History of Difficult Relations. Berlin: Institute for Cultural Diplomacy.*
37. *Davidson, I. (2005). Blair's European Dilemma. Project Syndicate. Retrieved from <http://www.project-syndicate.org/commentary/blair-s-european-dilemma/Russia>.*
38. *Peters, D. (2010). Constrained Balancing: The EU's Security Policy. Basingstoke : Palgrave Macmillan.*
39. *Biscop, S. (2012). The UK and European defence: leading or leaving, International Affairs, 6, 1297–1313.*

Стаття надійшла до редакції 24.11.2017.